

ALEKSANDER KIRYLUK

Katedra Technologii w Inżynierii Środowiska, Wydział Budownictwa i Nauk o Środowisku, Politechnika Białostocka, e-mail: a.kiryruk@pb.edu.pl

WYBRANE ZWYCZAJE AGRARNE WSI POLSKIEJ NA PRZYKŁADZIE PODLASIA

W artykule zwrócono uwagę na dwa zwyczaje agrarne: zwyczaje żniwne i związane z uprawą lnu. Postawiono tezę, że znajomość tradycji wsi, zwyczajów i obrzędów agrarnych ma wpływ na wielofunkcyjny i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. W badaniach ankietowych wykazano małe zainteresowanie respondentów zagadnieniami społeczno-kulturowymi i etnograficznymi na wsi polskiej.

Słowa kluczowe: zrównoważony rozwój, wieś, żniwa, len, ankieta

I. WSTĘP

Aktualnie większość tradycji wiejskich związanych z pracami polowymi stopniowo zanika lub w ogóle przestaje istnieć. Etnografowie rejestrują istniejące jeszcze zwyczaje [Gaweł 2009]. Dużo informacji i wiedzy o dawnych obrzędach znajduje się w regionalnych muzeach np.: Muzeum Rolnictwa w Ciechanowcu, Podlaskim Muzeum Kultury Ludowej, Muzeum wsi Soce, a także w niektórych gospodarstwach agroturystycznych np. Krylatka koło Augustowa. Bardzo dokładny opis o obecności zwyczajów na wsi znajdziemy w obszernej monografii Pietkiewicza [1938]. Jest to unikalne, bardzo szerokie opracowanie obrzędów i zwyczajów w ujęciu geograficzno-historycznym. Gromadzenie eksponatów i prezentowanie obrzędów w ramach agroturystyki, ma duże znaczenie poznawcze, a także wzbogaca walory rekreacyjno-turystyczne takich obiektów. Aktualnie w Polsce i na Podlasiu zaszły duże zmiany w technologiach uprawy i zbiorze roślin [Kiryruk 2016]. Nastąpiła likwidacja większości małych rodzinnych gospodarstw rolnych i przejście na wielkoobszarowe uprawy, a także wprowadzenie mechanizacji. Wynika to z włączenia polskiego rolnictwa w system Wspólnej Polityki Rolnej UE. Tymczasem warto podkreślić, że czerpanie z tradycji i kultury może pomóc w lepszej organizacji wielokierunkowego rozwoju obszarów wiejskich. Pozytywne doświadczenia organizacyjne naszych przodków powinny być z uwagą analizowane, „odkrywane na nowo” i jeśli to możliwe i sensowne, wprowadzane do rzeczywistości. Spośród wielu dawnych zwyczajów i obrzędów, aktualnie kultywowanych jest niewiele. Można je jeszcze spotkać w niewielkich gospodarstwach rodzinnych na Podlasiu, Podkarpaciu i w Małopolsce. W innych rejonach kraju, gdzie istniały uspołecznione formy gospodarki rolnej (PGR), a po ich zlikwidowaniu powstały wielkoobszarowe gospodarstwa farmerskie, tradycyjne zwyczaje agrarne znikają lub zniknęły. Ich funkcjonowanie w istniejącej wsi polskiej można spotkać rzadko. Najbardziej ważnym działaniem mieszkańców wsi były i są żniwa. Obecnie są

praktykowane w okrojonej formie w niektórych wsiach, a widowiskowo w szerszym zakresie przez zespoły i grupy folklorystyczne. Działaniem agrarnym, który już praktycznie nie istnieje jest np. uprawa lnu włóknistego [Kiryluk i Kostecka 2020]. Opisy dawnych zwyczajów i obrzędów związanych z życiem na wsi zostają często utrwalane w przypadkowych opisach [Nowiński 1970], na podstawie dokumentacji autorów - pasjonatów zagadnienia, w związku z ich pracą terenową. Istotne materiały do studiów są dostępne, ale nie zawsze popularyzowane w postaci eksponatów muzeów regionalnych. Popularyzacja tych zbiorów w opracowaniach naukowych powinna powodować dalszą eksplorację tradycji wiejskich.

W artykule skierowano czytelników do obszernej literatury tematu, wskazując jednocześnie dwa najbardziej rozpoznawalne zwyczaje agrarne: zwyczaje żniwne i związane z uprawą lnu. Postawiono także tezę, że znajomość tradycji wsi, zwyczajów i obrzędów agrarnych ma wpływ na wielofunkcyjny i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich.

II. MATERIAŁ I METODY

Przeprowadzono studium literatury z zakresu kultury materialnej wsi, przedstawiono także dwa najbardziej rozpoznawalne zwyczaje agrarne: żniwne i przy uprawie lnu. Studium literatury z zakresu kultury materialnej wsi obejmuje opis zwyczajów i obrzędów, celowość ich stosowania w praktyce, a czasem także krytyczne opinie wskazujące na ich irracjonalność [Dworakowski 1964, Pokropek 2019]. Opisy tych zwyczajów i obrzędów powstały także w dokumentacji własnej pracy terenowej [Kiryluk 2015]. Zdjęcia autorskie zamieszczone w pracy pochodzą z muzeum wsi Soce i Podlaskiego Muzeum Kultury Ludowej, w woj. podlaskim.

W celu osądu postawionej tezy przeprowadzono ankietę, która zawierała 7 pytań zamkniętych. Pytania wraz z odpowiedziami na nie prezentuje tabela w wynikach pracy (tabela 1). Na pytania odpowiadało 40 studentów inżynierii środowiska i architektury krajobrazu.

III. WYNIKI I ICH OMÓWIENIE

Kultywowanie zwyczajów i obrzędów wiejskich na Podlasiu

Znajomość tradycji wsi, zwyczajów i obrzędów agrarnych ma znaczenie i podobnie jak edukacja ekologiczna [Kostecka 1995] ma wpływ na wielofunkcyjny i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Z tradycji można czerpać przykłady dobrego działania naszych przodków, którzy w większej harmonii eksploatowali środowisko przyrodnicze i opierając się na ich doświadczeniach można próbować obniżyć negatywne antropopresje, tak nasilone w XXI wieku. Dlatego warto przy różnych okazjach przywoływać np. opisy tradycji wiejskich, bo znajomość tradycji, zwyczajów i obrzędów agrarnych ma wpływ na wielofunkcyjny i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Problemem staje się praktyczna i skuteczna realizacja popularyzacji zwyczajów i obrzędów, gdyż brak jest ich szczegółowego opisu w określonych warunkach współczesnych wsi. Nie zawsze animatorzy czy specjaliści z doradztwa rolniczego są przygotowani do tego aby popularyzować wiedzę w tym zakresie.

Zwyczaje żniwne w tradycji podlaskiej wsi

Żniwa (okres zbioru roślin) uważane są za bardzo ważne prace polowe w rolnictwie. W XIX i XX wieku prace te były ukoronowaniem całorocznego wysiłku rolnika. Wielkość plonów wynikała z właściwej pracy rolnika, a także z istniejących warunków pogodowych w danym roku. Dobry zbiór np. zbóż zapewniał godziwe warunki życia dla członków rodzin wiejskich na cały rok. Okres żniw był też bardzo dużym wysiłkiem fizycznym dla chłopów w dawnej Polsce.

Warunkiem udanych żniw była sucha i słoneczna pogoda, umożliwiająca skoszenie zboża, wysuszenie ziarna w snopach na polu i następnie ich zwiezenie do stodoł. Do żniw przygotowywali się chłopcy w różnym zakresie: musieli mieć dobre kosy i sierpy, odpowiednie wyżywienie do spożywania najczęściej bezpośrednio na polu, a także organizacyjnie. Rozpoczęciu, wykonywaniu i zakończeniu prac żniwnych towarzyszyły liczne zwyczaje zwane także obrzędami. Ich różnorodność była duża i interesująca, zależnie od regionu Polski. W artykule odniesiono się do zwyczajów obecnych na Podlasiu. Żniwa rozpoczynano tam najczęściej w sobotę. Były to tzw. „zażynki”, które polegały na skoszeniu niewielkiej ilości (kilku) snopów i zastosowaniu właściwych praktyk religijnych na polu, co miało wpłynąć na pomyślny dalszy przebieg żniw. Ważnym obrzędem żniwnym było także urządzenie tzw. „plonu”, który występował jeszcze dość powszechnie w zachodniej i północnej części Podlasia do końca XX wieku. Obecnie, ten obrzęd znany jako dożynki. Jego elementem było przygotowanie tzw. „perepelicy” (we wschodniej części Podlasia). Z garści ściętego zboża robiono wiązanekę lub wianuszek zdobiony kwiatami polnymi, który następnie zanoszono do domu (rys. 1).

Rys. 1. „Perepelicia” ustawiana na rżysku jako symbol zakończenia żniw
Fig 1. „Perepelicia” set on stubble as a symbol of end of harvesting

Photo A. Kiryluk

Na zakończenie urządzano suty poczęstunek, śpiewy i frywolne zabawy, wyrażające radość z zakończenia trudnej pracy. Wesole zakończenie żniw urządzone było raczej w dużych majątkach i folwarkach ziemskich. Ten zwyczaj w małych gospodarstwach chłopskich nie był praktykowany. Święto plonów, które przetrwało do dzisiejszych czasów jako tradycja i ważny obrzęd wiąże się z przygotowaniem wieńców dożynkowych, które stanowią ważny element kultury materialnej wsi. Wiele wieńców dożynkowych znajduje się w regionalnych muzeach etnograficznych.

Przy tradycyjnych żniwach na pewnym ich etapie pojawiały się snopy. Były to powiązane ścięte źdźbła zboża. Do wyschnięcia ziarna, snopy (w tzw. „laskach”) pozostawiano na polach (rys. 2), a następnie przewożono do stodoł. Snopy ułatwiały transport do stodoły i omloty.

Pełniejsze opisy obrzędów i zwyczajów żniwnych znajdują się w monografiach etnograficznych Gawła [2009], Pietkiewicza [1938] i Pokropka [2019]. Aktualnie na obszarach

wiejskich województwa podlaskiego tradycyjne zwyczaje i obrzędy żniwne zanikają i zostały wyparte przez zmechanizowane prace na wielkoobszarowych polach z uprawą monokultur (rys. 3). Współcześnie żniwa odbywają się w ciągu kilku dni. Głównym ich celem jest pozyskanie ziarna zbóż o odpowiednich parametrach jakościowych.

Rys. 2. Skoszone zboże ustawione w tzw. „laszki” pozostające na polu do wyschnięcia ziarna

Fig.2. Mown grain arranged in the so-called "laszki" left in the field until the grain is dry

Photo A. Kiryluk

Rys. 3. Wielkoobszarowa uprawa pszenicy ozimej na polach wsi Nowokornino na Podlasiu

Fig.3. Large-scale cultivation of winter wheat in the fields of the Nowokornino village in Podlasie

Photo A. Kiryluk

Tradycje i obrzędy związane z uprawą lnu włóknistego

Uprawa lnu w województwie podlaskim do drugiej połowy XX wieku zajmowała znaczące powierzchnie w wielu indywidualnych gospodarstwach rodzinnych. Len stanowił dochodową uprawę, jednakże wymagał dużego wysiłku zarówno przy uprawie jak i obróbce prowadzącej do uzyskania wartościowego włókna. Tradycje jego obróbki spełniały ważną kulturotwórczą funkcję w życiu wsi polskiej w XIX i XX wieku.

Na Podlasiu pielęgnacja upraw i obróbką lnu zajmowały się w większości kobiety. Mężczyźni wykonywali uprawę roli pod len i wysiew nasion. Pielenie lnu było jedną z najbardziej uciążliwych ze wszystkich prac i trwało kilka tygodni. Należało usunąć ręcznie chwasty, często z bardzo dużych powierzchni uprawnych. Pod koniec sierpnia len przybierał barwę woskową, co oznaczało, że nadchodzi pora na jego wyrwanie. Wyrwany len suszono na polu. W stodołach na drewnianym klepisku wykonywano odziarnianie i pozyskiwanie siemienia lnianego. Wykonywano to tzw. „pracami” na klepisku stodoł. Siemię lniane należało jeszcze oczyścić z plew na wialni. Z siemienia lnianego produkowano w małych rzemieślniczych olejarniach olej lniany. Używano go jako „okrasy” czyli omasty w okresach postów bożonarodzeniowych i wielkanocnych. Odziarniona słoma lniana była surowcem do uzyskania włókna. Kolejnym etapem było rozścielenie odziarnionej słomy lnianej na łące lub pastwisku na okres około 2 tygodni, lub jego moczenie w sadzawkach. W tym czasie następowała maceracja drewna i oddzielanie się włókna. Kiedy włókno odstawało już od łądygi oznaczało to, że len jest wymoczony w stopniu wystarczającym. Dalsza obróbka lnu rozpoczynała się od jego międlenia w tzw. „terniciach”. W listopadzie następowało czesanie lnu. Len czesano za pomocą szczotki zaopatrzonej w metalowe, wysokie na kilka centymetrów zęby. Wyczesany len nadawał się do przędzenia. Z pozyskanego włókna lnianego w okresie zimowym, w warunkach domowych kobiety tkwały na krosnach różne asortymenty płótna lnianego, w zależności od potrzeb w rodzinie i w gospodarstwie. Należy zaznaczyć, że do lat 70-tych XX wieku, większość odzieży na wsiach podlaskich szyto z lnu lub wełny, pozyskiwanych we własnych gospodarstwach. Aktualnie uprawa lnu w Polsce jest już prowadzona na niewielkich powierzchniach [Kiryluk i Kostecka 2020]. Zwyczaje i obrzędy z uprawą tej rośliny zostały tylko w wymiarze etnograficzno- muzealnym.

Teraz len dostarcza surowca w niewielkim zakresie, choć ma szerokie zastosowanie między innymi dla przemysłu spożywczego, tekstylnego, chemicznego, kosmetycznego, motoryzacyjnego oraz papierniczego. Mając na względzie poprawę stanu zdrowotnego społeczeństwa oraz fakt, że jest gatunkiem mało wymagającym; rośnie na glebach średnich i dobrze plonuje w warunkach klimatu umiarkowanego, wykazując pozytywne oddziaływanie w kierunku zrównoważonego rozwoju polskiej wsi, celem jest popularyzowanie restytucji jego uprawy [Kiryluk i Kostecka 2020]. Zwraca to uwagę na potrzebę powrotu, choć w niewielkiej skali, do kultywowania uprawy lnu włóknistego i oleistego jako istotnego czynnika wspierania bioróżnorodności na zdominowanych przez monokulturę polach uprawnych [Knutelski 2018].

Analiza ankiety

Przeprowadzone badanie ankietowe wykazało średnią lub małą znajomość zagadnień społeczno-kulturowych i etnograficznych wsi polskiej. Niepokojącym jest fakt tak małego zainteresowania tradycją wiejską i zwyczajami agrarnymi (pytanie 4 i 5, tabela 1).

Należy zauważyć, że młode pokolenie kojarzy wieś głównie jako miejsce produkcji żywności. Nie mają oni świadomości, że wieś to także obszary o bogatej historii, kulturze i tradycjach. Wynika to m.in. z zanikania kultywacji tych zagadnień na tych obszarach, a także kształtowania negatywnego obrazu obszarów wiejskich wśród młodego pokolenia [Dworakowski 1964]. Większość młodych ludzi uważa wieś za obszar ze znaczącym opóźnieniem cywilizacyjnym. Celem jest więc podtrzymywanie i upowszechnianie tych zagadnień. Znaczącą przestrzeń dla takiego działania mogą mieć różne formy turystyki na obszarach wiejskich i tworzenie lokalnych muzeów [Mańkowska-Wróbel 2015].

Tabela 1 - Table 1

Znajomość zagadnień rolniczych wśród studentów wg badania ankietowego [%] / *Knowledge of agricultural issues in survey research among students [%]*

Nr Nb	Treść pytania <i>Content of the question</i>	Odpowiedzi / <i>Answers</i>		
		Tak <i>Yes</i>	Nie <i>No</i>	Nie wiem <i>I don't know</i>
1.	Czy jesteś zainteresowany historią wsi polskiej? <i>Are you interested in the history of the Polish countryside?</i>	36	30	34
2.	Czy wieś kojarzy się tylko z produkcją żywności? <i>Is the countryside associated only with food production?</i>	75	10	15
3.	Czy rozumiesz pojęcie zwyczaje agrarne? <i>Do you understand the concept of agrarian customs?</i>	10	65	25
4.	Wymień nazwy czterech najważniejszych zwyczajów agrarnych / <i>Name the four most important agrarian customs</i>	25	30	45
5.	Czy potrzebne jest kultywowanie tradycji wiejskich? <i>Do you need to cultivate rural traditions?</i>	15	20	65
6.	Czy należy kultywować zwyczaje agrarne dla funkcjonowania agroturystyki / <i>Should agrarian customs be cultivated for the functioning of agritourism?</i>	54	22	24
7.	Czy wieś pełni funkcje społeczno – kulturowe? <i>Does the village fulfill social and cultural functions?</i>	36	30	34

IV. PODSUMOWANIE

Zwyczaje i obrzędy agrarne stanowią ważny element zanikającej kultury ludowej. Na skutek postępu technologicznego, rozwoju nauki i wprowadzania nowych rozwiązań do praktyki, wiele zwyczajów i obrzędów wiejskich zupełnie zniknęło. Przypomniane w artykule (związane ze zniwami i uprawą lnu) były w znacznie szerszym zakresie charakterystycznymi elementami kultury materialnej wsi polskiej jeszcze do końca XX wieku. Przeprowadzone badanie ankietowe wskazało na niski poziom wiedzy i zainteresowania obszarami rolniczymi, ich funkcjami i znaczeniem.

W celu zmiany takiej sytuacji należy w większym zakresie popularyzować szeroko pojętą wiedzę rolniczą na różnych kierunkach i stopniach edukacji.

BIBLIOGRAFIA

1. Dworakowski S. 1964. Kultura społeczna ludu wiejskiego na Mazowszu nad Narwią. Białostockie Towarzystwo Naukowe. 3. cz. 1. Zwyczaje doroczne i gospodarskie. ss. 249.
2. Gawęł A. 2009. Zwyczaje, obrzędy i wierzenia agrarne na Białostocczyźnie od połowy XIX do początku XXI wieku. Księgarnia Akademicka. Kraków.
3. Kiryluk A. 2015. Walory kulturowe wschodnich obszarów wiejskich na Podlasiu i ich rola w agroturystyce. W: Rekreacja, turystyka i tradycje na obszarach wiejskich. Wyższa Szkoła Wychowania Fizycznego i Turystyki. Białystok. 57-62.
4. Kiryluk A. 2016. Zmiany w technologiach uprawy roli i roślin w województwie podlaskim i ich wpływ na środowisko. *Ekonomia i Środowisko*. 2(57). 287-301.
5. Kiryluk A., Kostecka J. 2020. Uprawa lnu zwyczajnego (*Linum usitatissimum* L.) na polskiej wsi. *Polish Journal for Sustainable Development*. 24(1). DOI: 10.15584/pjsd.2020.24.1.7.
6. Knutelski S. 2018. Różnorodność biotyczna dobrostanem ludzkości. *Polish Journal for Sustainable Development*. 22 (1). 27-38. DOI:10.15584/pjsd.2018.22.1.4.

7. Kostecka J. 1995. Upowszechnianie wiedzy ekologicznej warunkiem integracji ze wspólnotą międzynarodową. W: „Problemy rolnictwa regionu poł. wsch. Polski w procesie integracji z rolnictwem krajów Unii Europejskiej”. FAPA. 183-188.
8. Mańkowska-Wróbel L. 2015. Rola świadomości ekologicznej w kształtowaniu zrównoważonego rozwoju na poziomie lokalnym. W: Biznes ekologiczny. Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Katowice.
9. Nowiński M. 1970. Dzieje upraw i roślin uprawnych. PWRiL. Warszawa.
10. Pietkiewicz Cz. 1938. Kultura duchowa Polesia Reczyckiego. Towarzystwo Naukowe Warszawskie. t. 4. Materiały etnograficzne. ss.475.
11. Pokropek M. 2019. Etnografia. Materialna kultura ludowa Polski na tle porównawczym. PWN Warszawa. ss. 616.

SELECTED RURAL CUSTOMS OF POLISH AGRICULTURE ON EXAMPLE OF PODLASIE REGION

Summary

The paper aims to demonstrate the importance of two agricultural practices: harvesting and flax growing. The knowledge of village traditions, customs and agricultural rituals has been discussed as it has an impact on the multifunctional and sustainable development of rural areas. The research shows that socio-cultural and ethnographic issues in the Polish countryside have little interest among the respondents.

Key words: sustainable development, countryside, harvest, flax, questionnaire